

**The mentality linkage between the safavid kings and sheikh Safi-
al-din (Foundation safavid dynasty to qhasr shirin treaty)***

Mehdi Dehghani ¹

1. Introduction

The objective and subjective aspects are very important in Sufism. For this reason, the condition of Sufis and religious leaders especially those who were considered as perfect morshed (guides) in the state of awakening, sleep and ecstasy was a decisive argument for their followers. A clear example is the founder of the Safavid sect, Sheikh Safi al-Din Ardabili whose actions as a complete morshed were legitimizing for his followers and descendants until the Safavid period. The miracles of Sheikh Safi al-Din were very famous during his lifetime. With his death, his miracles continued in the form of dreams that the disciples observed in times of crisis and pressure from the enemies of the Safavid sect. On this basis, the question arises that what was the spiritual connection of the kings of the first period of the Safavid dynasty with Sheikh Safi al-Din? In the mentioned period, the inheritance title of the complete master of the Safavid sect by the kings and the special qualities and virtues that usually crystallized in the form of ecstatic inspirations during the pilgrimage to the shrine of Sheikh Safi al-Din and also sincere dreams is the most important reason for continuing status and legitimacy of Sheikh Safi al-Din. The safavid kings by using the above-mentioned inspirations and virtues as the perfect morshed of the Safavid sect succeeded in gaining the obedience, solidarity and support of the followers (Sufis and

*Date received: 25/12/2019

Date accepted: 13/10/2020

1. Assistant Professor, Department of History, Jiroft university, Jiroft, Iran.
Email: mehdi.dh82@yahoo.com

Ghezelbashes) to carry out political-military actions. Due to the need to conduct research on social and cultural history to better understand the current society, so far no comprehensive research has been written based on the inductive method for genealogy of political-military relations between Safavid kings and followers of Safavid sect. for Understanding the internal relations between different groups of the sect based on the miracles and inspirations inspired by Sheikh Safi al-Din, including the sincere personal dreams of the kings leads to a more accurate understanding of the political relations between the members of the sect and the Safavid ruler and how to Consolidation the power of kings In times of crisis especially foreign wars. As it was stated, the legitimation of Sheikh Safi al-Din in the Safavid period was done under the title of the sect complete morshed and the characteristics and virtues derived from it. In the following, the main topics of research will be discussed under the topics of Safavid kings and the position of sect perfect leader, the Refuge of political-military personalities in the tomb of Sheikh Safi-al-Din, guidance and fear of Sheikh Safi-al-Din in the form of dreams and ecstasy.

2. Methodology

The present study uses the method of historical research, the method of collecting library data from historical sources after describing and classifying the characteristics of Sheikh Safi al-Din, including his true dreams, to analyze and interpret these characteristics and its impact on the consolidation of the political and military status of the mentioned period.

3. Discussion

The position of Morshed inherited from Sheikh Safi al-Din caused the Safavid kings to expect complete obedience from the Sufis and Ghezelbashes in the face of internal and external enemies. The Safavid kings blamed disobedience to their orders as un-Sufism in order to give effective order to the military. For example: Shah Ismail I issued a decree for asking the Ghezelbashes to select 2,000 young men from the military to face the enemy and whoever moved away from them would be the enemy of Sheikh Safi and un-sufi; As a result of this threat, the Ghezelbashes all stood still and did not move. (alam-aray of Shah Ismail, 2005: 204)

The Ghezelbashes tribal structure and their rivalry with each other led to political conspiracies and revolts during the period of weak government which was finally severely suppressed with the beginning of the Shah Abbas I reign but created a great rift between the Ghezelbash tribes and the Safavid king. Nevertheless, Shah Abbas I tried to Reform by using the full morshed title due to widespread disputes with the Ottoman government. One of the signs of the rupture of the Murad-Muridi bond of the Safavid kings was the symbolic movements of Shah Abbas I in order to persuade the Ghezelbashes to obey and discipline the military. For example, Shahverdi Khan, the ruler of Qarajeh Dagh whose family was considered an ancient Sufi but he changed his Nationality due to the transfer of the Azerbaijan province to the Ottoman government. For this reason, in 1595, Shah Abbas I, in order to gain the Allegiance of Shahverdi Khan, in a symbolic move, visited the tomb of Sheikh Safi al-Din so that the mentioned Khan would rush to Ardabil to express his obedience. With the disobedience of Shahverdi Khan, the Safavid king called him an un-Sufi and sends Allah verdi Khan to his captive. (Turkman, 2003: 2 / 447- 448) Despite the disobedience of some Ghezelbash leaders to the sect morshed, the sanctity of the Sheikh Safi al-Din shrine was a suitable place to Refuge for political figures.

Another feature of the Safavid sect was the growing prosperity and respect of Sheikh Safi al-Din shrine which caused many people and prominent political-military figures to reside or Refuge there. For example: Mohammad Khan Ziad Oghli Qajar, the former ruler of Qarabagh province after fleeing against the Ottoman army preferred to stay in the Sheikh Safi al-Din Ardabili shrine. He Reappointment to his province reign after Shah Abbas I regained control of Qarabagh. (Hosseini, 1983: 780; Valeh Qazvini, 2005: 321-322)

4. Conclusion

in the first half of the Safavid government the Safavid sect was a strong socio-political current and naturally the remembrance of Sheikh Safi al-Din was very common. Under the title of the morshed, the kings tried to show their behavior as the sect founder in order to unite their followers, the Sufis and the Ghezelbashes and gaining their obedience. However, the Safavid kings had to take appropriate actions to make the Sheikh Safi al-Din shrine prosperous in order to make credible the Morshed position. One of their most important strategies

was to bury members of the royal family or allow personalities to refuge in shrine but their most important strategy was to take advantage of the fame of Sheikh Safi al-Din's sincere dreams. Sheikh Safi al-Din's sincere dreams of supporting his family members in times of crisis and military conflict continued indirectly during the Safavid dynasty. Continuity that was crystallized in the form of the ecstatic confidence and belief of the kings during the supplication in the Sheikh Safi al-Din shrine or during the political-military successes that provided the pilgrimage prosperity to the shrine. In addition, the Safavid kings with following Sheikh Safi al-Din claimed to have many sincere dreams especially a military nature.

On the one hand, the important feature of the sincere dreams of Sheikh Safi al-Din and the Safavid kings had important position in order to attract obedience or to mobilize Sufis and Ghezelbashes to face the invasions of neighboring countries especially the Ottoman government and on the other hand, Led to their presence and consolidation in important positions such as the trusteeship of the Sheikh Safi al-Din shrine and also in the struggles to replace the various claimants to the monarchy which always caused the Safavid kings fear of their growing power. However, with the conclusion of the Qasr Shirin peace treaty between the Safavid and Ottoman governments were significantly reduced the importance and status of the morshed title, the mentioned virtues and dreams as well as the national and military status of the Sufis and Ghezelbashes. The structure of the crystallized miracles in the studied dreams is determined in the form of the character of a wise old man who threatens the enemies and advises and guides the dreamers. The characters of these dreams usually included Sheikh Safi al-Din and the Shiite Imams Especially Imam Ali. There was widespread agreement among Sufis and Shiites about the guiding role of Imam Ali which made the fulfillment of these dreams convincing for the sect followers.

Keywords Spiritual connection, sheikh Safi al-din, safavid kings, legitimacy, qhezelbashes.

References [In Persian]:

- Afvashtehi, M. (1994). *Naqwa al-Athar fi zekr al-akhyar fi tarikh al-safaviyeh*. Tehran: Elmi va Farhangi.
- Alamaray-e Shah Esma'il. (2005). Tehran: Elmi va Farhangi.
- Badlisi, S. (1997). *Sharafnameh*. Tehran: Asatir.
- Careri, J. (1969). *Travelogue*, (A. Nakhjavani & A. Karang, Trans.) Tabriz: General Directorate of Culture and Arts of East Azerbaijan.
- Chardin, J. (1993). *Travelogue*, (E. Yaghmaei, Trans.) Tehran: Tous.
- Dehbashi, M. & Mirbagheri Fard, A. (2017). *History of Sufism*. Tehran: Samt.
- Delavale, P. (1991). *Travelogue*. (Sh. al-din Shafa, Trans.) Tehran: Elmi va Farhangi.
- Ghomi, A. (2004). *Kholasat al-tawarikh*. Tehran: University of Tehran Press.
- Hosseini, Kh. (2000). *Tarikh ilchi, Nizam Shah*. Tehran: Anjoman Asar va Mafakher Farhangi.
- Hosseini, M. (1983). *Zinat al-majales*. Tehran: Sanaei.
- Ibn Bazzaz, D. (1994). *Safvat al-safa*. Tehran: Majd.
- Janabodi, M. (1999). *rawzat al-safaviyeh*. Tehran: Dr. Mahmoud Afshar Endowment Foundation Press.
- Khatunabadi, A. (1973). *Vaghayeh al-senin va al-avam*. Tehran: Ketabforoushi Eslami.
- Khandmir, Gh. (2001). *Tarikh Habib Al-Siar*. Tehran: Khayyam.
- Mostoufi, M. (1996). *Zobdat al-tawarikh*. Tehran: Dr. Mahmoud Afshar Endowment Foundation Press.
- Nasr, H. (2014). *The teachings of the Sufis*. Tehran: Ghasidehsara.
- Navai, A. (1971). *Shah Tahmasb Safavid, a collection of historical documents and correspondence with detailed notes*. Tehran: Bonyad Farhang Iran.
- Navaei, A. (1981). *Documents and political correspondence of Iran, Shah Safi*. Tehran: Bonyad Farhang Iran.
- Olearius, A. (1984). *Travelogue*. (A. Behpour, Trans.). Tehran: Sazeman Enteshrati va Farhangi Ebtakar.
- Rostam Al-Hokama, M. (2003). *Rostam Al-Tawarikh*. Tehran: Donyay-e Ketab.

- Sanson, N. (1967). *Travelogue*, (T. Tafazzoli, Trans.). Tehran: Ebn-e Sina.
- Seuri, R. (2003). *Research in the history of Safavid Iran (collection of articles)*, (A. Ghaffari & m. Aram, Trans.) Tehran: Amirkabir.
- Sholeh, Gh. (2000). “*The Dreams of Sheikh Safi al-Din and the History of Safavid Writings*”. (M. Chehrazi Trans.) Book of the Month (History and Geography), 4, p. 64-81.
- Tatavi, A. (2003). *Tarikh alfa*. Tehran: Elmi va Farhangi.
- Turkman, E. (2003). *Tarikh-e alamaray-e Abbasi*. Tehran: Amir kabir.
- Vahid Ghazvini, M. (2003). *Tarikh-e jahanaray-e Abbasi*. Tehran: Institute of Humanities and Cultural Studies.
- Valeh Ghazvini, M. (1993). *Khold-e barin*. Tehran: Dr. Mahmoud Afshar Endowment Foundation Press.
- Valeh Ghazvini, M. (2003). *Iran during the reign of Shah Safi and Shah Abbas II*. Tehran: Anjoman Asar va Mafakher Farhangi.

مجله مطالعات ایرانی

دانشکده ادبیات و علوم انسانی

دانشگاه شهید باهنر کرمان

سال نوزدهم، شماره سی و نهم، بهار و تابستان ۱۴۰۰

پیوند معنوی پادشاهان صفوی با شیخ صفی‌الدین

(از تاسیس سلسله صفوی تا پیمان صلح قصر شیرین)*

مهدی دهقانی^۱

چکیده

جایگاه صوفیان برجسته صاحب طریقت، به واسطه شهرت کراماتشان در دوره‌های زمانی مختلف تداوم می‌یافت که از جنبه‌های مهم آن حلقه مریدان فراوان و اهمیت مرقدشان برای زیارت و تحصن بود. در دوره صفوی، وراثت عنوان مرشد کامل طریقت توسط شاهان و کارویژه ها و کرامات منبعث از آن، مهم‌ترین دلیل تداوم جایگاه مشروعیت بخش صوفیان برجسته به‌ویژه شیخ صفی‌الدین اردبیلی مؤسس طریقت صفویه بود. بر این منوال، پژوهش حاضر درصدد یافتن پاسخ به این پرسش است: چه پیوند معنوی میان پادشاهان صفوی با شیخ صفی‌الدین اردبیلی وجود داشت؟ برای پاسخگویی، این فرضیه را به آزمون می‌گذاریم که از یک‌سو، جایگاه کشوری و لشکری مهم صوفیان و قزلباشان و از سوی دیگر، جنگ‌های ممتد با حکومت عثمانی سبب شد تا پادشاهان مذکور با بهره‌گیری از عنوان مرشد کامل طریقت و ویژگی‌های منبعث از آن که میراث شیخ صفی‌الدین بود، بتوانند مریدان را منسجم و به اطاعت از خود جلب نمایند. پژوهش حاضر، با استفاده از روش تحقیق تاریخی و شیوه جمع‌آوری داده‌های کتابخانه‌ای از منابع دست‌اول تاریخی پس از توصیف و طبقه‌بندی ویژگی‌های شخصیتی شیخ صفی‌الدین از جمله روایات صادقانه به تحلیل و تفسیر این ویژگی‌ها و تأثیرات آن بر شرایط سیاسی - نظامی دوره موردنظر می‌پردازد.

واژه‌های کلیدی: پیوند معنوی، شیخ صفی‌الدین، پادشاهان صفوی، مشروعیت، قزلباشان.

* تاریخ دریافت مقاله: ۱۳۹۸/۱۰/۰۴

تاریخ پذیرش نهایی مقاله: ۱۳۹۹/۰۷/۲۲

(DOI): 10.22103/JIS.2020.15158.1994

صص ۱۰۷ - ۱۳۰

۱. استادیار گروه تاریخ، دانشگاه جیرفت، جیرفت، ایران. mehdi.dh82@yahoo.com

۱. مقدمه

جنبه عینی و ذهنی در تصوف اهمیت فراوانی دارند. به همین جهت، احوال و حالات صوفیان و بزرگان دین به‌ویژه آنانی که مرشد کامل محسوب می‌شدند در حالت بیداری، خواب و خلسه برای مریدان و پیروانشان حجتی قاطع محسوب می‌شد. نمونه بارز آن بنیان‌گذار طریقت صفویه، شیخ صفی‌الدین اردبیلی است که اعمالش به‌عنوان مرشد کامل برای مریدان و نوادگانش تا دوره حکومت صفویه، مشروعیت بخش بود. کرامات شیخ صفی‌الدین در دوره حیاتش شهرت فراوانی داشت. با وفات وی، کراماتش در قالب رویاهایی که مریدان در مواقع بحرانی و فشار دشمنان طریقت صفویه ملاحظه می‌کردند، همچنان تداوم یافت. بر این پایه، این سوال مطرح می‌شود که پادشاهان دوره نخست سلطنت صفوی چه پیوند معنوی با شیخ صفی‌الدین داشتند؟ در دوره مذکور، وراثت عنوان مرشد کامل طریقت صفویه توسط شاهان و کارویژه‌ها و کرامات منبعث از آن که معمولاً در قالب الهامات خلسه‌گونه در هنگام زیارت مرقد شیخ صفی‌الدین و همچنین رویاهای صادقانه تبلور می‌یافت، مهم‌ترین دلیل تداوم جایگاه برجسته و مشروعیت بخش شیخ صفی‌الدین بود. شاهان صفوی با کاربست الهامات و کرامات مذکور در مقام مرشد کامل طریقت صفوی، موفق به جلب اطاعت، انسجام و پشتیبانی مریدان (صوفیان و قزلباشان) برای انجام اقدامات سیاسی- نظامی می‌شدند.

آثار پژوهشی متعددی پیرامون مقوله مشروعیت بخشی شیخ صفی‌الدین نسبت به نوادگانش یعنی شاهان صفوی نوشته شده است. شعله کویین نحوه روایت شدن رویاهای شیخ صفی‌الدین توسط مورخان را یکی از رسوم اساسی وقایع‌نگاری‌های دوره صفوی می‌داند که با تغییر جزئی در روایت رویا تلاش کرده‌اند خواب‌های وی را نشانه فرمانروایی شاهان صفوی قلمداد نمایند. (کویین، ۱۳۷۹: ۷۰) سیوری نیز معتقد است که آیین‌های زیارت اجداد صفوی در تقویت عنوان مرشدی کامل شاهان به‌ویژه برای شاه‌عباس اول قبل از اردوگشی نظامی یا برداشتن یک گام مهم سیاسی حائز اهمیت بود. نافرمانی در برابر فرامین مرشد کامل، خیانت به پادشاه و جرمی علیه حکومت و کشور به شمار می‌آمد که مجازات آن مرگ بود؛ از این رو، مفهوم مرشد کامل بیشتر برای منضبط ساختن فردی

امرای قزلباش به کار گرفته می‌شد. (سیوری، ۱۳۸۲: ۲۵۴ و ۲۵۷) تحقیقات مذکور با وجود توجه به مولفه های مشروعیت بخشی، توجه جامعی به سیر تاریخی عنوان مرشد کامل طریقت شاهان و نتایج حاصل از آن نداشته‌اند. پژوهش کنونی، با بررسی کرامات و همچنین رویاهای صادقه شیخ صفی‌الدین و تأثیری که بر شاهان صفوی تحت عنوان مرشد کامل طریقت داشت، ضمن ترسیم جایگاه مشروعیت بخش شیخ صفی‌الدین به ترسیم جامعی از تأثیر کرامات و رویاهای مذکور برای اهداف سیاسی- نظامی پادشاهان دوره موردنظر می‌پردازد.

با توجه به ضرورت انجام پژوهش‌های تاریخ اجتماعی و فرهنگی برای شناخت کامل‌تر جامعه کنونی، تاکنون تحقیق جامعی بر پایه روش استقرایی برای تبارشناسی مناسبات سیاسی- نظامی میان شاهان صفوی و مریدان طریقت صفویه نگاشته نشده است. شناخت روابط درونی میان اقشار مختلف طریقت بر مبنای کرامات و الهامات ملهم از شیخ صفی‌الدین از جمله رویاهای صادقه شخصی شاهان، موجب شناخت دقیق‌تری از مناسبات و پیوندهای سیاسی میان اعضای طریقت و فرمانروای صفوی و همچنین نحوه تثبیت قدرت شاهان در جلب وفاداری مریدان (صوفیان و قزلباشان) در مواقع بحرانی به‌ویژه جنگ‌های خارجی خواهد بود. همان‌گونه که بیان شد، مشروعیت بخشی شیخ صفی‌الدین در دوره صفویه تحت عنوان مرشد کامل طریقت و کارویژه‌ها و کرامات منبث از آن صورت می‌پذیرفت. در ادامه، محورهای پژوهش تحت عناوین شاهان صفویه و منصب مرشد کامل طریقت، تحصن شخصیت‌های سیاسی- نظامی در مقبره شیخ صفی‌الدین، راهنمایی و بیم شیخ صفی‌الدین در قالب رویا و خلسه و تبلور شخصیت پیر خردمند در رویاهای شاهان صفوی موردبحث قرار خواهند گرفت.

۲. بحث و بررسی

۲-۱. شاهان صفویه و منصب مرشد کامل طریقت

میراث شیخ صفی‌الدین برای اعقابش، جنبه‌های متعدد و متداخلی داشت که می‌توان ریشه اصلی آن را نحوه بروز کرامات شیخ صفی‌الدین در قالب رویاهایی دانست که در

۱۱۶ / پیوند معنوی پادشاهان صفوی با شیخ صفی‌الدین (از تأسیس...)

دوره حکمرانی شاهان صفویه نیز تداوم یافت. در تاریخ تصوف همواره نقش پیر و مرشد در هر دو عالم بیداری و رویا نقش برجسته‌ای در هدایت مریدان ایفا کرده است؛ برای مثال، سید حسین نصر می‌نگارد: پیر در تصوف نماینده رسالت باطنی پیامبر اسلام (ص) و از این طریق، تجلی لطف و رحمت الهی است که به طالبان آن عطا می‌گردد. نقش مرشد روحانی، فراهم کردن زمینه تولد معنوی و تحویل احوال است. (نصر، ۱۳۹۱: ۹۹) عده‌ای از صوفیان در سلسله‌مراتب سیر و سلوک، یقظه و انتباه را منزل اول می‌دانند. یقظه یعنی بیداری و انتباه به معنی به خود آمدن و آگاه شدن است. متصوفه معتقد بودند کسی که سیر و سلوک را آغاز می‌کند در راه تازه‌ای گام گذاشته که پیش از آن از پیمودنش غفلت ورزیده است. (دهبازی و میرباقری فرد، ۱۳۹۶: ۱ / ۱۸۶) بر این مبنا، می‌توان گفت که حالات رویا و خلسه شاهان صفوی با پیروی از رویاها و کرامات شیخ صفی‌الدین، زمینه انسجام و اطاعت مریدان را به‌ویژه در عرصه‌های نبرد در تحت لوای مرشد کامل فراهم می‌کرد. به همین سبب، شاهان نقش مرشد کامل طریقت صفوی را به‌صورت مقتدرانه‌ای برای مریدان خود یعنی صوفیان و قزلباشان ایفا می‌کردند تا بدین طریق به اهداف موردنظر خود دست یابند.

شیخ صفی‌الدین در زمان حیات جایگاه برجسته‌ای به‌عنوان یک عالم و صوفی مشهور داشت به‌نحوی که معاصرانش وی را به‌عنوان یکی از مجددین دین اسلام قلمداد می‌کردند. قمی نویسنده کتاب خلاصه التواریخ، با استناد به حدیث «ان الله یبعث بهذه الامة علی رأس کل مائه من یجدد لها دینها»، معتقد بود که در هر صدسال یکی از علما، صوفیان یا پادشاهان بزرگ به‌عنوان مصلح، دین اسلام را رونق مجددی می‌دهد و مردم را هدایت می‌کند. چنانکه در راس سده هفتم شیخ صفی‌الدین را مصلح دین اسلام می‌دانست. به همین جهت، با تعمیم نظر وی می‌توان چنین نتیجه‌گیری کرد که نویسنده، شاه اسماعیل اول و شاه‌عباس اول را که در راس قرون نهم و دهم قمری به پادشاهی دست یافتند را نیز در این زمره می‌دانسته است چرا که عموم مورخین نیمه نخست دوره صفویه، به‌طور

غیرمستقیم بسیاری از ویژگی‌های شخصیتی شیخ صفی‌الدین را به شاهان صفوی که جانشینان طریقت وی محسوب می‌شدند، نسبت داده‌اند. (قمی، ۱۳۸۳: ۹/۱)

مورخین دوره صفوی، افزون بر تبار پدر-فرزندی که شاهان صفوی را به امامان معصوم انتساب می‌داد با ذکر نسب نامه عرفانی، «نسبت ارادت و خرقه و ارشاد» شیخ صفی‌الدین را از طریق مرشدش شیخ زاهد به حضرت علی (ع) و پیامبر اکرم (ص) پیوند دوباره‌ای بخشیده‌اند. در منابع تاریخی، سلسله پیوند عرفانی مذکور به دو صورت بازتاب یافته است. اولین نسب نامه عرفانی که به کرخی خادم امام رضا (ع) و دومی که از طریق حسن بصری به امام علی (ع) و پیامبر اسلام (ص) منتهی می‌شود. برای نمونه، اسکندر بیگک منشی برای مشخص و برجسته نمودن جایگاه شاه‌عباس اول به‌عنوان مرشد کامل طریقت صفوی، وی را دارای «انوار هدایت ازلی و مطلع از اسرار غیبی» می‌داند. به جهت چنین پیوندی، فرمانروایانی مانند شاه‌طهماسب اول، دو صفت طهارت و عصمت را جلیلی خاندان صفوی می‌دانستند. (ترکمان، ۱۳۸۲: ۱/۱۳، ۴۴۸ و ۷۶۲/۲؛ نوایی، ۱۳۵۰: ۲۴۲)

منصب مرشدی به ارث رسیده از شیخ صفی‌الدین موجب شد تا شاهان صفوی با شیوه مراد و مریدی اطاعت کاملی از صوفیان و قزلباشان در مواجهه با دشمنان داخلی و خارجی انتظار داشته باشند. شاهان صفوی، عدم اطاعت از دستورات خود را با عنوان ناصوفی‌گری مورد سرزنش قرار می‌دادند تا به این شیوه بتوانند نظم موثری به تشکیلات نظامی بدهند. برای نمونه: شاه اسماعیل اول در فرمانی از قزلباشان خواست که دو هزار نفر از نفرات جوان اردوی نظامی برای مواجهه با دشمن انتخاب شوند و هر کس سوای آنها از جای خود حرکت نماید، دشمن او جاق شیخ صفی و ناصوفی خواهد بود؛ در نتیجه این تهدید، قزلباشان همگی بر جای خود ایستادند و حرکت نکردند. (عالم‌آرای شاه‌اسماعیل، ۱۳۸۴: ۲۰۴).

ساختار ایلی قزلباشان و رقابت آنان با یکدیگر موجب توطئه‌چینی‌های سیاسی و شورش آنان در دوره ضعف حکومت می‌شد که نهایتاً با آغاز پادشاهی شاه‌عباس اول شدیداً سرکوب شد ولی شکافی بزرگ میان ایلات قزلباش با پادشاه صفوی ایجاد نمود.

۱۱۸ / پیوند معنوی پادشاهان صفوی با شیخ صفی‌الدین (از تأسیس...)

با وجود آن، شاه‌عباس اول به سبب جدال‌های دامنه‌دار با حکومت عثمانی تلاش داشت با بهره‌گیری از منصب مرشد کامل این شکاف را ترمیم بخشد. از نشانه‌های گسست پیوند مراد- مریدی شاهان صفوی، انجام حرکات نمادین شاه‌عباس اول بود تا بتواند قزلباشان را به اطاعت و انضباط نظامی ترغیب نماید. برای نمونه: شاهوردی خان حاکم قراجه داغ که خاندانش از صوفیان قدیمی محسوب می‌شد، به سبب واگذاری ایالت آذربایجان به حکومت عثمانی تابعیت خود را تغییر داد. به همین جهت، در سال ۱۰۰۱ ق، شاه‌عباس اول برای جلب تابعیت شاهوردی خان در حرکتی نمادین به زیارت مقبره شیخ صفی‌الدین شتافت تا خان مذکور برای ابراز اطاعت به اردبیل بشتابد. با نافرمانی شاهوردی خان، شاه صفوی وی را ناصوفی خطاب کرد و الله‌وردی خان را مامور اسارتش نمود. (ترکمان، ۱۳۸۲: ۲ / ۴۴۷-۴۴۸) علی‌رغم نافرمانی عده‌ای از سران قزلباش از مرشد کامل طریقت، قداست مرقد شیخ صفی‌الدین، مکانی مناسب برای تحصن شخصیت‌های سیاسی محسوب می‌شد.

۲-۲. تحصن شخصیت‌های سیاسی - نظامی در مقبره شیخ صفی‌الدین

ویژگی دیگر طریقت صفویه، روتق و احترام روزافزون مرقد شیخ صفی‌الدین بود که موجب می‌شد تا بسیاری از مردم و شخصیت‌های برجسته سیاسی - نظامی در آنجا اقامت یا تحصن نمایند. برای نمونه: محمدخان زیاد اوغلی قاجار حاکم سابق ایالت قراباغ پس از گریز در برابر لشکریان عثمانی، ترجیح داد در مرقد شیخ صفی‌الدین اردبیلی به سر برد که با بازپس‌گیری ایالت قراباغ توسط شاه‌عباس اول، حکومت ایالت خود را دوباره به دست آورد. (حسینی، ۱۳۶۲: ۷۸۰؛ واله قزوینی، ۱۳۸۴: ۳۲۱-۳۲۲)

مقامات حکومتی و بسیاری از رهبران ایالات در منطقه آذربایجان قادر بودند در صورت انجام جرم‌های سیاسی به‌منظور کسب مصونیت در مرقد شیخ صفی‌الدین به‌ویژه به زنجیرهای متصل به درب بارگاه متحصن شوند. برای مثال: در سال ۹۸۸ ق، سلطان حسین‌خان حاکم معزول و خاطی آذربایجان برای جلوگیری از مجازات توسط اسماعیل قلی خان حاکم جدید به مرقد شیخ صفی‌الدین پناهنده شد. (دل‌واله، ۱۳۷۰: ۳۶۹؛ وحید قزوینی، ۱۳۸۳: ۹۱؛ ترکمان، ۱۳۸۲: ۱ / ۲۶۰)

نقش تولیت طایفه شیخاوند در زمینه تحصن در مرقد شیخ صفی‌الدین چشمگیر بود. اعضای طایفه، مهم‌ترین مجاوران مرقد را تشکیل می‌دادند که از نوادگان شیخ صفی‌الدین و بالطبع از خویشاوندان شاهان صفوی محسوب می‌شدند. بنا به گفته دلاواله، اعضای طایفه در دوره سلطنت شاه‌عباس اول قریب به دو هزار نفر بودند. نفوذ موثر آنان افزون بر انتساب به شیخ صفی‌الدین به‌واسطه حضور در مناصب مهم لشکری و کشوری برجسته‌تر می‌شد. حضور مقامات متحصن در مرقد با جلب رضایت آنان ممکن می‌گردید. برای مثال: با وفات شاه‌طهماسب اول، سران قبیله استاجلو پس از اتحاد با رهبران طایفه شیخاوند، خواهان به تخت نشستن شاهزاده حیدر میرزا بودند ولی علی‌رغم شکست در جدال جانشینی توانستند با حمایت طایفه شیخاوند مدتی را در مرقد شیخ صفی‌الدین متحصن شوند. (دلاواله، ۱۳۷۰: ۳۴۹؛ مستوفی، ۱۳۷۵: ۸۳)

با این اوصاف، رهبران طایفه شیخاوند با حضور در مناصب مختلف کشوری و لشکری پیوند مستحکمی میان مرکز حکومت با اعضای طایفه خود در اردبیل برقرار می‌کردند. پیوند مذکور به‌واسطه علقه خویشاوندی و پیوند مرشد- مریدی اعضای طایفه شیخاوند، موجب اعتماد فراوان شاهان در زمینه‌های مختلفی از جمله نظارت بر شخصیت‌های سیاسی که در مرقد حضور می‌یافتند را فراهم می‌کرد. به همین جهت، علاوه بر نقش اعضای طایفه شیخاوند در دستگیری و قتل سلطان حسین خان حاکم معزول آذربایجان، نمونه برجسته دیگر، نظارت آنان بر اقدامات سام میرزا برادر شاه‌طهماسب اول بود. برای نمونه: معصوم بیگ وکیل السلطنه که از بزرگان طایفه شیخاوند محسوب می‌شد، به‌واسطه حضور ملازمان و اعضای خاندانش در مرقد شیخ صفی‌الدین، اطلاع کاملی از فعالیت‌های شاهزاده صفوی کسب می‌کرد. (واله قزوینی، ۱۳۷۲: ۶۱۴؛ قمی، ۱۳۸۳: ۱/ ۵۵۳) با این‌همه، صوفیان شیخاوند همانند سران قزلباش نقش برجسته‌ای در توطئه‌ها و جنگ‌های داخلی به‌ویژه کشمکش‌های جانشینی ایفا می‌کردند؛ از این‌رو، شاهان صفوی می‌بایست برای کسب و جاهت لازم در برابر صوفیان و قزلباشان، کرامات بزرگان دین از جمله شیخ صفی‌الدین را الگوی خود نمایند. الگویی که بیشتر در قالب رویا متبلور می‌شد.

۱۲۰ / پیوند معنوی پادشاهان صفوی با شیخ صفی‌الدین (از تأسیس ...)

۲-۳. راهنمایی و بیم شیخ صفی‌الدین در قالب رویا و خلسه

از علل مهم رونق مقبره شیخ صفی‌الدین و تحصن شخصیت‌های برجسته، دفن اجساد شاهان و اعضای خاندان سلطنت بود. پیشینه این اقدام به دوره صدرالدین فرزند و جانشین شیخ صفی‌الدین بازمی‌گشت. بسیاری از شاهان و شاهزادگان صفویه از جمله: شاه اسماعیل اول، شاهزاده صفی میرزا فرزند شاه‌عباس اول و شاهزاده حیدر میرزای نایب‌السلطنه پس از وفات در مرقد شیخ صفی‌الدین دفن شدند. با این وجود، رونق روزافزون زیارت مرقد به منظور تبرک و برآورده ساختن حاجات و نذرونیاز انجام می‌شد که دلیل مهم آن شهرت کرامات شیخ صفی‌الدین بود. (عالم‌آرای شاه‌اسماعیل، ۱۳۸۴: ۶۲۴؛ خاتون‌آبادی، ۱۳۵۲: ۴۹۳؛ ترکمان، ۱۳۸۲: ۱/ ۱۵؛ نوایی، ۱۳۶۰: ۱)

کرامات مشهور شیخ صفی‌الدین در زمان حیات و حتی پس از وفاتش شامل مدد به کلیه طبقات جامعه به‌ویژه جانشینان و مریدانش می‌شد. چنین کراماتی تاثیر امدادی مهمی برای محافظت از خاندان و صوفیان در هنگام بروز خطر ایفا می‌کرد که از انگیزه‌های مهم زیارت مرقد شیخ صفی‌الدین توسط شاهان صفویه محسوب می‌شد. به پیروی از کتاب «صفوه الصفا» پیرامون زندگانی شیخ، کرامات مشهور وی در منابع تاریخی نیمه نخست حکومت صفوی بازتاب فراوانی یافت. برای مثال: از جمله کرامات مشهور شیخ صفی‌الدین، نجات جان شخصی از ملازمان امیرچوپان امیرالامرای مغول بود. (ابن بزاز، ۱۳۷۳: ۳۱۷؛ قمی، ۱۳۸۳: ۱/ ۱۹؛ جناب‌دی، ۱۳۷۸: ۷۹-۸۰)

کرامات امدادی شیخ صفی‌الدین پس از وفاتش همچنان تداوم داشت. چنین کرامات روحانی به‌ویژه پیرامون کمک‌های موثر شیخ به فرزند و جانشینش صدرالدین موسی و در قالب رویاهای مریدان تبلور یافت. عنصر اصلی چنین رویاهایی این بود که شیخ صفی‌الدین هشدارهای لازم را به دشمنان طریقت صفوی اعلام می‌کرد و آنها را از تعقیب اهدافشان بازمی‌داشت. پیرامون چنین رویاهای مشهوری، می‌توان به‌عنوان نمونه: رویای بیره زکریا از خلیفگان طریقت صفویه را ذکر کرد که موجب شکست جماعت تولیان در محاصره

روستای آلاق شد. (ابن بزاز، ۱۳۷۳: ۱۰۴۶؛ خواندمیر، ۱۳۸۰: ۴/ ۴۲۱؛ واله قزوینی، ۱۳۷۲: ۴۰)

راهنمایی و بیم شیخ صفی‌الدین در قالب رویا یا خلسه، فرزندان و نوادگان را از خطرات محفوظ می‌داشت و دشمنان را در بحبوحه جنگ و جدال بیم می‌داد. به واسطه تاثیر وحدت‌بخش کرامات مذکور برای پیروان طریقت صفویه یعنی صوفیان و قزلباشان، زیارت خانقاه شیخ صفی‌الدین تاثیر روانی مهمی در تثبیت شاهان صفوی در روزهای نخست سلطنت و همین‌طور طلب امداد آنان در هنگامه سرنوشت‌ساز نبردها ایفا می‌کرد. طلب حاجات شاهان تحت عنوان «مرشد کامل طریقت صفویه» از دوره تکاپوی شاه اسماعیل اول برای تشکیل حکومت آغاز شد. وی به همراه «اهل اختصاص» قبل از یورش به گرجستان از خانقاه شیخ صفی‌الدین زیارت و طلب استمداد نمود. استمدادی که بنا به گفته خواندمیر نویسنده تاریخ حبیب السیر در روان شاه اسماعیل به صورت اطمینان و آرامش خاطر تجلی یافت. (خواندمیر، ۱۳۸۰: ۴/ ۴۴۸؛ افوشته ای، ۱۳۷۳: ۲۷)

شهرت کرامات امدادی شیخ صفی‌الدین در جامعه به‌ویژه در میان قزلباشان موجب گردید تا شاهان صفوی که جانشینان طریقت وی محسوب می‌شدند، بسیاری از توفیقات و پیروزی‌های نظامی را افزون بر کرامات امامان معصوم از امدادهای روحانی شیخ صفی‌الدین قلمداد نمایند که در این میان: می‌توان به اطمینان و باور خلسه مانند شاه‌عباس اول مبنی بر امداد شیخ صفی‌الدین در رخدادهای مهمی همچون مرگ عبدالله خان فرمانروای قدرتمند ازبکان و کشته شدن تکلو پاشا والی ایالت وان در نبرد سال ۱۰۲۸ ق، اشاره کرد. جنابدی نویسنده روضه الصفویه، اعتقاد و باور شاه‌عباس اول را نشانه درویش‌مسلکی و صوفی‌منشی وی به‌عنوان مرشد کامل طریقت صفویه دانسته است. کرامت دیگر در کتاب سری «قرا» که دست‌نوشته شیخ صفی‌الدین بود تبلور می‌یافت که بنا به گفته شاردن، حاوی چاره‌گری‌ها و پیش‌گویی‌های روشن برای مقابله با حمله دشمنان بود. (جنابدی، ۱۳۷۸: ۷۳۸ و ۸۶۵؛ شاردن، ۱۳۷۲: ۳/ ۱۱۵۸).

۱۲۲ / پیوند معنوی پادشاهان صفوی با شیخ صفی‌الدین (از تأسیس...)

حالت خلسه مذکور که منجر به اعلام باور و اطمینان شاهان می‌شد با تداوم زیارت آنان از مرقد شیخ صفی‌الدین یعنی دوره پرحادثه سلطنت شاه اسماعیل اول تا شاه صفی، به سنتی نمادین تبدیل شد که مهم‌ترین کارویژه آن افزون بر جلب اطاعت و وفاداری صوفیان و قزلباشان برای ممانعت از نافرمانی و شورش، جلب حمایت و اطاعت آنان در نبردهای خارجی، به‌ویژه با حکومت عثمانی بود. منابع تاریخی از زیارت‌های پیاپی شاه‌عباس اول از مرقد شیخ صفی‌الدین قبل از انجام هر عملیات نظامی با سرداران عثمانی حکایت دارند. در طی این زیارت‌ها، شاه‌عباس اول از ارواح شیخ صفی‌الدین و سایر اجدادش طلب تبرک و استمداد می‌نمود. (ترکمان، ۱۳۸۲: ۴۴۷/۱ و ۶۴۲/۲؛ جنابدی، ۱۳۷۸: ۸۹۷)

به سبب همین اعتقاد به نقش امدادی شیخ صفی‌الدین، شاهان صفوی هنگام زیارت مرقد وی نذورات فراوانی صرف آستانه و کارکنان آنجا می‌کردند که جایگاه برجسته مرقد را اعتبار بیشتری می‌بخشید. برای مثال: شاه‌عباس اول و جانشینش شاه صفی در هر بار بازدید از خانقاه شیخ صفی‌الدین، صدقات فراوانی برای اجابت حاجاتشان به متولیان و مجاوران آنجا اهدا می‌کردند. (ترکمان، ۱۳۸۲: ۴۴۷/۱ و ۶۸۲/۲ و ۷۶۱؛ بدلیسی، ۱۳۷۷: ۲/۲۹۵؛ واله قزوینی، ۱۳۸۲: ۲۳۷)

شهرت کرامات شیخ صفی‌الدین و بازدید شاهان موجب شد تا سالانه زایران فراوانی از مرقد شیخ صفی‌الدین بازدید نمایند و نذورات خود را به آنجا تقدیم دارند. بنا به گفته کارری بازدیدکننده ایتالیایی، علاوه بر درآمد نذورات روستاهای اطراف اردبیل که موقوفه بودند، مرقد سالانه هشتاد هزار لیره طلا درآمد داشت که میان اشخاص بی‌بضاعت و روحانیانی که مجاور و مأمور نگهداری آستانه بودند، توزیع می‌شد. مامورانی که اکثراً از صوفیان شیخاوند محسوب می‌شدند. به همین جهت، تولیت مرقد شیخ صفی‌الدین در نیمه نخست حکومت صفویه از مناصب مهم حکومتی محسوب می‌شد که شاهان صفویه به سرداران بزرگ و مورد اعتماد خود به‌ویژه صوفیان شیخاوند مانند عیسی خان قورچی باشی داماد شاه‌عباس اول و چراغ خان از نوادگان شیخ زاهد گیلانی واگذار می‌کردند. (اولناریوس، ۱۳۶۳: ۱۳۱؛ کارری، ۱۳۴۸: ۴۲؛ وحید قزوینی، ۱۳۸۳: ۲۴۰ و ۳۰۷)

۲-۴. تبلور شخصیت پیر خردمند در رویاهای شاهان صفوی

افزون بر اهمیت کرامات امدادی شیخ صفی‌الدین که موجب اطمینان و باور شاهان صفوی می‌شد، کرامات وی مبنی بر پیشگویی سلطنت فرزندانش تاثیر بسزایی در مشروعیت بخشی به سلطنت شاهان صفوی و همچنین تبلور شخصیت پیر خردمند در رویای آنان ایفا می‌کرد. در این زمینه، شیخ رویاهای فراوانی مبنی بر به پادشاهی رسیدن فرزندانش مشاهده می‌کرد که به واسطه شهرت کراماتش، طبیعتاً مورخین دوره صفویه، آن را رویای صادقه تعبیر می‌کردند. برای نمونه: وی شبی در رویا مشاهده کرد که بر قبه مسجد جامع اردبیل نشسته است که ناگاه آفتابی طالع شد که تمامی عالم از نور آن روشن گشت و هنگامی که دقت کرد، ملاحظه نمود که آن آفتاب صورت اوست که طلوع کرده است. تعبیر این رویا توسط مادر وی که نمونه‌ای از شخصیت کهن‌الگوی پیر خردمند است، چنین بود که شخصی از فرزندان شیخ صفی‌الدین به سلطنت دست خواهد یافت. خواندمیر نویسنده حیب‌السیر، به‌منظور تاکید بر تعبیر رویای مذکور، سلطنت شاهان صفوی را نشان‌دهنده به وقوع پیوستن این رویا برای خردمندان دانسته است. (خواندمیر، ۱۳۸۰/۴-۴۱۴-۴۱۳)

منابع تاریخی، پیرامون دستیابی نوادگان شیخ صفی‌الدین به سلطنت، خواب دیگری از وی را نقل کرده‌اند، هرچند که در منابع تاریخی، دوره زمانی خواب متفاوت عنوان شده است؛ چنانکه، خواندمیر رویای شیخ را متعلق به دوره کودکی ولی مولف گمنام تاریخ عالم‌آرای شاه اسماعیل و همانند وی، اسکندر بیگ منشی آن را متعلق به دوره بزرگسالی و هنگام مریدی شیخ زاهد عنوان کرده‌اند. شیخ زاهد در هنگام تعبیر رویا که در نقش شخصیت پیر خردمند ظاهر می‌شود برای شراکت در سلطنت فرزندان شیخ صفی‌الدین، درخواست ازدواج شیخ با دخترش را مطرح می‌نماید. شرح رویای شیخ بدین صورت بود که:

بر کوهی بلند نشسته است و شمشیری در کمر و تاجی از پوست سمور بر سر نهاده و در عالم خواب با خود گفت که پسر شیخ امین‌الدین جبریل را با شمشیر و تاج چه مناسبتی است و قصد کرد که شمشیر را از میان بگشاید نتوانست پس تاج را از سر برداشت آفتابی

۱۲۴ / پیوند معنوی پادشاهان صفوی با شیخ صفی‌الدین (از تأسیس...)

از فرق وی ساطع شد که عالم را نورانی کرد و باز چون تاج را بر سر نهاد آن نور پوشیده شد.

اسکندر بیگک منشی در این رابطه اظهار عقیده می‌کند که: «اگر صاحب‌دلی روشن‌ضمیر در تعبیر این خواب تامل نماید به‌یقین داند که آن شمشیر کنایت از ظهور تیغ جهانگشای پادشاه مظفر لوا (شاه اسماعیل اول) بوده و آن افسر و آفتاب به تاج و هاج فرق همایون آن حضرت اشارت می‌نمود.» (ترکمان، ۱۳۸۲: ۱۳/۱)

به پیروی از شیخ صفی‌الدین، شاهان صفوی که مرشد کامل طریقت صفویه و جانشینان وی محسوب می‌شدند، می‌توانستند مدعی مشاهده رویاهای صادق‌های باشند که تاثیر بسزایی در بسیج نیروهای نظامی در عرصه نبردهای خارجی ایفا می‌کرد. گستره روایت و تاثیرات سیاسی - نظامی رویاهای شاهان صفوی نسبت به سایر فرمانروایان رواج و تاثیر بیشتری داشت. رویاهای مذکور ماهیتی شخصی، سیاسی و اکثراً نظامی داشتند که در طی آن امامان شیعه به‌مثابه شخصیت پیر خردمند، شاهان را نصیحت و راهنمایی می‌کردند. برای نمونه، در سال ۹۷۵ ق: شاه‌طهماسب اول در عالم رویا، توسط یکی از امامان معصوم نصیحت شد تا نسبت به برادرش سام میرزا مهربان باشد چرا که پیش از وی فوت می‌شود و نوبت سلطنت به او نمی‌رسد. شاه‌طهماسب این رویا را نشانه‌ای از شکایت سام میرزا از امام (ع) می‌دانست که به‌واسطه بدگمانی وی نسبت به برادرش رخ داده است. (قمی، ۱۳۸۳: ۱/۵۵۲)

شاه اسماعیل اول و همچنین شاه‌عباس دوم در عالم رویا الهامات بسیاری را دریافت می‌کردند که اکثراً در منابع تاریخی دوره صفویه پیرامون تدابیر نظامی بدان‌ها اشاره شده است. برای مثال: تمایل قلبی شاه اسماعیل اول این بود که به‌جای محاصره بیهوده قلعه گلستان به تسخیر ایالت آذربایجان مبادرت ورزد. بر این منوال، شاه صفوی در عالم رویا یکی از امامان معصوم را ملاحظه کرد که وی را بدین امر فرمان می‌دهد. کرامات شاه اسماعیل اول به‌عنوان مرشد کامل، در حالت خواب‌و‌بیداری برای مریدانش فریضه واجبی محسوب می‌شد لذا صدق خواب وی مورد تایید و ابراز شادمانی سرداران لشکرش واقع

شد. نویسنده خلد برین، رویای شاه اسماعیل اول را موجب بی‌متنی شاه از مشورت با امرای لشکر برای ترک محاصره قلعه گلستان و حمله به آذربایجان دانسته است. (واله قزوینی، ۱۳۷۲: ۱۱۳)

با این‌همه، قدرت اقناع‌کنندگی رویاهای شخصی شاهان صفوی به‌مرورزمان کاهش چشمگیری یافت که بازتابی از تنزل جایگاه صوفیان و قزلباشان در تشکیلات حکومتی صفویه محسوب می‌شود؛ چنانکه وحید قزوینی برای توجیه رویای شاه‌عباس دوم مجبور به نقل دلایل مختلفی شده است تا موردپذیرش مخاطبان قرار بگیرد. وی شاه را به‌واسطه ملاحظه رویاهای صادقه از بزرگان عرفان دانسته که الهامات غیبی امامان معصوم و به‌ویژه حضرت علی (ع) را در قالب رویا دریافت کرده است. برای مثال: رویای شاه‌عباس دوم برای تصرف موفقیت‌آمیز شهر قندهار از حکومت گورکانی هند بدین شرح بود که شاه به همراه سلطان‌العلماء به نزد حضرت علی (ع) مشرف و دستور لشکرکشی به قندهار را دریافت می‌کند. وحید قزوینی برای توجیه‌پذیرتر نمودن رویای مذکور و لشکرکشی به قندهار، انگیزه فرعی شاه برای بازپس‌گیری قلمرو سابق ایران را نشانه ملی‌گرایی وی می‌داند. (وحید قزوینی، ۱۳۸۳: ۴۴۱-۴۴۲)

یکی از عوامل کاهش نقش مرشدی شاه صفوی و همچنین جایگاه مریدانش (صوفیان و قزلباشان) با انعقاد پیمان صلح قصر شیرین میان کشورهای ایران و عثمانی در اواخر سلطنت شاه صفی برمی‌گردد. با این صلح طولانی، استغاثه شاهان صفویه در هنگام زیارت مرقد، توجه به رویاهای شیخ صفی و حتی توسل به رویاهای شخصی شاهان کاهش چشمگیری یافت چرا که دیگر ضرورتی برای جلب وفاداری یا ترغیب و ابراز رشادت صوفیان و قزلباشان برای حضور در جبهه‌های نبرد وجود نداشت که با کاهش تدریجی جایگاه لشکری و کشوری آنان مشخص می‌شود. به همین جهت، مراسم سنتی صوفیان در پیشگاه پادشاه از جمله تشریفات تبریک و تبرک هنگام پیروزی در نبردها نیز بیهوده اعلام گردید و بعد از مدتی تعطیل شد؛ چنانکه شاه سلطان حسین مراسم سالانه طواف صوفیان و درباریان به دور پادشاه را ممنوع اعلام کرد. با این‌وجود، با زوال حکومت صفوی

۱۲۶ / پیوند معنوی پادشاهان صفوی با شیخ صفی‌الدین (از تأسیس ...)

و وقوع مجدد جنگ‌های متعدد داخلی و خارجی، رستم الحکما نویسنده کتاب رستم التواریخ، به صورت گذرا به توجه دیر هنگام شاه‌طهماسب دوم به خانقاه شیخ صفی‌الدین اشاره کرده است که طبق سنت قدیمی شاهان صفوی، در هنگام جلوس بر تخت سلطنت به زیارت مرقد شیخ صفی‌الدین شتافت. (سانسون، ۱۳۴۶: ۵۶؛ رستم الحکما، ۱۳۸۲: ۱۹۴)

۳. نتیجه‌گیری

با توجه به آنکه طریقت صفوی در نیمه نخست حکومت صفوی، جریان اجتماعی-سیاسی نیرومندی بود، طبعاً ذکر و خاطره شیخ صفی‌الدین رواج فراوانی داشت. شاهان تحت عنوان مرشد کامل تلاش داشتند تا سلوک خود را همچون بنیان‌گذار طریقت نشان بدهند تا ضمن انسجام بخشیدن به مریدان خود یعنی صوفیان و قزلباشان، اطاعت آنان را جلب نمایند. با این همه، شاهان صفوی برای باورپذیر نمودن جایگاه مرشدی می‌بایست اقدامات مقتضی برای رونق بخشیدن به مرقد شیخ صفی‌الدین نیز انجام می‌دادند. از راهکارهای مهم آنان، دفن اعضای خاندان سلطنت یا اجازه تحصن در مرقد بود ولی مهم‌ترین راهکار آنان بهره‌گیری از شهرت روایات صادقانه شیخ صفی‌الدین بود. شهرت روایات صادقانه شیخ صفی‌الدین در حمایت از اعضای خاندان خود در مواقع بحرانی آشوب و درگیری نظامی، به صورت غیرمستقیم در دوره شاهان صفوی نیز تداوم یافت. استمراری که به صورت اطمینان و باور خلسه‌گونه شاهان به هنگام استغاثه در مرقد شیخ صفی‌الدین یا به هنگام توفیقات سیاسی-نظامی متبلور می‌شد که موجب رونق زیارت مرقد را فراهم می‌آورد. افزون بر آن، شاهان صفوی به پیروی از شیخ صفی‌الدین مدعی ملاحظه روایات صادقانه فراوانی می‌شدند که اکثراً ماهیت نظامی داشتند.

از یک سو، کارویژه مهم روایات صادقانه شیخ صفی‌الدین و شاهان صفوی، در جهت جلب اطاعت یا تهییج و بسیج صوفیان و قزلباشان برای مواجهه با هجوم کشورهای همسایه به ویژه حکومت عثمانی جایگاه مهمی می‌یافت و از سوی دیگر، نقش برجسته صوفیان شیخاوند و قزلباشان در نبردهای خارجی، موجب حضور و تثبیت جایگاه آنان در مناصب

مهمی همچون تولیت مرقد شیخ صفی‌الدین و به همین ترتیب در کشمکش‌های جانشینی مدعیان مختلف سلطنت می‌گردید که همواره بیم شاهان صفوی از قدرت روزافزون آنها را موجب می‌شد. با این‌همه، با انعقاد پیمان صلح قصر شیرین میان حکومت‌های صفوی و عثمانی به میزان چشمگیری از اهمیت و جایگاه عنوان مرشدی کامل، کرامات و رویاهای مذکور و به همین ترتیب جایگاه کشوری و لشکری صوفیان و قزلباشان کاسته شد. ساختار کرامات متبلور در رویاهای موردبررسی در قالب شخصیت پیر خردمند مشخص می‌شود که دشمنان را تهدید و رویابین را نصیحت و راهنمایی می‌کند. شخصیت‌های این رویاها معمولاً شامل شیخ صفی‌الدین و امامان شیعه (ع) به‌ویژه حضرت علی (ع) بود. پیرامون نقش هدایت‌گری حضرت علی (ع) در میان صوفیان و شیعیان توافق نظر گسترده‌ای وجود داشت که صدق رویاهای مذکور را برای مریدان طریقت، اقناع‌پذیر می‌نمود.

یادداشت‌ها

۱. در همین زمینه قمی می‌نویسد: سید جلال‌الدین ختنی مشهور به معشوق می‌گوید که در عالم خواب پیامبر اسلام را در محلی بیرون از دروازه اسفیرس اردبیل دقیقاً در جایی که بعداً خانقاه شیخ صفی‌الدین شد مشاهده می‌کند که برای شیخ صفی‌الدین که دین اسلام را رونق دوباره‌ای بخشیده است، دعا می‌کند. (قمی، ۱۳۸۳: ۱۱/۱)
۲. نمونه مشابه: کتاب تاریخ ایلچی نظام شاه، ضمن مجزا نمودن جایگاه برجسته شیخ صفی‌الدین از سایر اجداد شاهان صفوی، از «کرامات و مقامات» عالی وی سخن گفته است. (حسینی، ۱۳۷۹: ۸۱)
۳. پیرامون نسب نامه دوم، قمی در کتاب خلاصه التواریخ می‌نگارد: «سلطان شیخ صفی‌الدین از شیخ زاهد گیلانی و او از سید جمال‌الدین و او از قطب‌الدین ابوبکر الابهری و او از شیخ ابو نجیب سهروردی و او از قاضی وجیه عمر البکری و او از پدر خود محمد البکری و او از احمد اسود ابیوردی و او از ممشاد دینوری و او از ابوالقاسم شیخ جنید بن محمد البغدادی و او از شیخ سری سقطی و او از ابو محفوظ معروف الکرخی و او از داود طایی و او از حبیب عجمی و او از شیخ حسن بصری و او از امیرالمؤمنین علی بن ابی‌طالب و او از حضرت رسالت صلی الله علیه و آله و او از امین وحی ربانی مسند ارشاد و خرقه را به میراث برده‌اند». (قمی، ۱۳۸۳: ۱۳/۱)
۴. نمونه مشابه: در سال ۹۷۴ ق، شاه‌طهماسب اول روی به امرا و لشکریان آورد که «چند جوان از سر گذشته می‌خواهم که متعهد این خدمت شده به آن قلعه درآیند و حقی بر سلسله شیخ صفی ثابت کنند».

۱۲۸ / پیوند معنوی پادشاهان صفوی با شیخ صفی‌الدین (از تأسیس ...

هجده کس از امرزاده‌ها که فی‌الواقع هریک ثانی رستم و ثالث اسفندیار بودند، از جای خود برخاسته قبول این خدمت نمودند و به تعجیل هرچه تمام‌تر با فرامین متوجه خراسان شدند. (تتوی، ۱۳۸۲: ۸ / ۵۸۲۱)

۵. نمونه مشابه: به سبب اختلاف میان میرزای عالمیان وزیر و محراب خان حاکم آذربایجان، میرزای عالمیان در مرقد شیخ صفی‌الدین متحصن شد ولی شاه با احضار وی به دربار، خواجه محمدرضا را به وزارت آذربایجان منصوب کرد. (وحید قزوینی، ۱۳۸۳: ۱۶۸)

۶. در این خصوص، قاضی محمد رازی از مقامات درباری شاه‌طهماسب اول، تلویحا به نقش نظارتی صوفیان شیخاوند اشاره کرده است. (قمی، ۱۳۸۳: ۱ / ۴۴۰)

۷. نمونه مشابه: در جریان تلاش دوباره ملک اشرف برای بازداشت شیخ صدرالدین، شبی مولانا یوسف برنیقی از مریدان طریقت صفویه، شیخ صفی‌الدین را به عالم رویا دید که با لشگری بزرگ ملک را شکست می‌دهد. پس از مدتی تعبیر این رویا چنین به وقوع پیوست که جانی بیک خان فرمانروای اردوی زرین، ملک اشرف را در آذربایجان شکست داد و صدرالدین را محترمانه از پناهگاهش در گیلان به اردوی جنگی خود فراخواند. (خواندمیر، ۱۳۸۰: ۴ / ۴۲۳)

۸. نمونه مشابه: در هنگامه نبردها، شاه صفی چندین بار برای زیارت و طلب برآورده شدن حاجاتش به خانقاه شیخ صفی‌الدین رهسپار اردبیل شد. (واله قزوینی، ۱۳۸۲: ۲۳۷؛ نوایی، ۱۳۶۰: ۸)

کتابنامه

- ابن بزاز، درویش توکل بن اسماعیل. (۱۳۷۳). **صفوه الصفا**. تصحیح غلامرضا طباطبایی مجلد. چاپ اول. تهران: مصحح.

- افوشته‌ای، محمود بن هدایت‌الله. (۱۳۷۳). **نقاوه الآثار فی ذکر الاخیار فی تاریخ الصفویه**. چاپ دوم. تهران: انتشارات علمی و فرهنگی.

- اولثاریوس، آدام. (۱۳۶۳). **سفرنامه**. ترجمه احمد بهپور. چاپ اول. تهران: سازمان انتشاراتی و فرهنگی ابتکار.

- بدلیسی، شرف‌خان. (۱۳۷۷). **شرفنامه**. ۲ ج. چاپ اول. تهران: اساطیر.

- تتوی، قاضی احمد. (۱۳۸۲). **تاریخ الفی**. چاپ اول. تهران: انتشارات علمی و فرهنگی.

- ترکمان، اسکندربیک. (۱۳۸۲). **تاریخ عالم‌آرای عباسی**. چاپ سوم. تهران: امیرکبیر.

- جنابدی، میرزاییگ. (۱۳۷۸). *روضه الصفویه*. چاپ اول. تهران: بنیاد موقوفات دکتر محمود افشار.
- حسینی، مجدالدین محمد. (۱۳۶۲). *زینت المجالس*. چاپ دوم. تهران: سنایی.
- حسینی، خورشاه بن قباد. (۱۳۷۹). *تاریخ ایلچی، نظام شاه*. چاپ اول. تهران: انجمن آثار و مفاخر فرهنگی.
- خاتون آبادی، سید عبدالحسین حسینی. (۱۳۵۲). *وقایع السنین و الاعوام*. چاپ اول. تهران: کتاب فروشی اسلامیة.
- خواندمیر، غیاث‌الدین بن همادالدین. (۱۳۸۰). *تاریخ حبیب‌السیر*. ۴ ج. چاپ چهارم. تهران: خیام.
- دلاواله، پیتر. (۱۳۷۰). *سفرنامه*. ترجمه شعاع‌الدین شفا. چاپ دوم. تهران: انتشارات علمی و فرهنگی.
- دهباشی، مهدی و میرباقری فرد، سید علی اصغر. (۱۳۹۶). *تاریخ تصوف*. ج ۱. چاپ هشتم. تهران: سمت.
- رستم‌الحکما، محمد هاشم آصف (۱۳۸۲). *رستم‌التواریخ*، چاپ اول، تهران: دنیای کتاب.
- سانسون، نیکلاس. (۱۳۴۶). *سفرنامه*. ترجمه تقی تفضلی. چاپ ششم. تهران: ابن سینا.
- سیوری، راجر (۱۳۸۲). *تحقیقاتی در تاریخ ایران عصر صفوی (مجموعه مقالات)*، ترجمه عباسقلی غفاری و محمدباقر آرام، چاپ اول، تهران: امیرکبیر.
- شاردن، ژان. (۱۳۷۲). *سفرنامه*. ترجمه اقبال یغمایی. چاپ اول. تهران: توس.
- شعله، کوین. (۱۳۷۹). «روایهای شیخ صفی‌الدین و تاریخ نوشته‌های صفوی». ترجمه منوچهر چهرازی. *کتاب ماه تاریخ و جغرافیا*. شماره ۳۸-۳۷. (۴). صص: ۸۱-۶۴.
- قمی، احمد بن شرف‌الدین الحسین حسینی. (۱۳۸۳). *خلاصه‌التواریخ*. ۲ ج. چاپ دوم. تهران: مؤسسه انتشارات و چاپ دانشگاه تهران.

- ۱۳۰ / پیوند معنوی پادشاهان صفوی با شیخ صفی‌الدین (از تأسیس ...
- کارری، جملی. (۱۳۴۸). **سفرنامه**. ترجمه عباس نخجوانی و عبدالعلی کارنگ. چاپ اول. تبریز: اداره کل فرهنگ و هنر آذربایجان شرقی.
 - مستوفی، محمد محسن. (۱۳۷۵). **زبده التواریخ**. چاپ اول. تهران: بنیاد موقوفات دکتر محمود افشار.
 - مؤلف ناشناخته. (۱۳۸۴). **عالم‌آرای شاه‌اسماعیل**. چاپ دوم. تهران: انتشارات علمی و فرهنگی.
 - نصر، سیدحسین. (۱۳۹۳). **آموزه‌های صوفیان**. ترجمه حسین حیدری و محمدهادی امینی. چاپ ششم. تهران: قصیده‌سرا.
 - نوایی، عبدالحسین. (۱۳۵۰). **شاه‌ظهماسب صفوی، مجموعه اسناد و مکاتبات تاریخی همراه با یادداشت‌های تفصیلی**. چاپ اول. تهران: بنیاد فرهنگ ایران.
 - نوایی، عبدالحسین. (۱۳۶۰). **اسناد و مکاتبات سیاسی ایران، شاه‌صفی**. چاپ دوم. تهران: بنیاد فرهنگ ایران.
 - واله قزوینی، محمدیوسف. (۱۳۷۲). **خلد برین**. چاپ اول. تهران: بنیاد موقوفات دکتر محمود افشار.
 - واله قزوینی، محمد یوسف. (۱۳۸۲). **ایران در زمان شاه‌صفی و شاه‌عباس دوم**. چاپ دوم. تهران: انجمن آثار و مفاخر فرهنگی.
 - وحید قزوینی، میرزا محمد طاهر. (۱۳۸۳). **تاریخ جهان‌آرای عباسی**. چاپ اول. تهران: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی.